

Дијана Црњак, *Терминологија куће и покућства у Лијевчу пољу и Жуји*,
Бања Лука (Филозофски факултет), 2006, стр. 417.

Лексикографска, лексиколошка и лингвогеографска истраживања западних зона српског дијалекатског простора немају нити традиције нити поузданих методолошких утемељења и могло би се рећи да се она почињу заснивати тек *Рјечником говора Пошкочарја* Стеве Далмације (Бања Лука, 2004) и књигом која се пред нама налази. А о њој дајем најпре само неке опште назнаке: она је посвећена испитивању једног комплексног лексичко-семантичког система (‘кућа и покућство’) и обухвата, уз врло информативан *Увод* (11–46) и техничку апаратуру (303–342, 413), и поглавља означена као *Лексичко-семантичка анализа* (47–149), *Творбена анализа* (151–166), *Закључна разматрања* (167–182) и *Рјечник* (183–302), а на њеном крају приложена је карта са распоредом пунктова на истраживаном простору (тзв. „бланковка“) и 68 лингвистичких карата са коментарима (344–412).¹

Своју основну пажњу ја ћу усмерити управо на те лингвистичке карте и покушати да из њих „ишчитам“ покоји општији лингвогеографски податак.

Лијевче поље и Жупа (ЛП–Ж) представљају невелик сегмент српског дијалекатског простора и на њему се, у принципу, не може очекивати нека дубља диференцијација: тај терен је језички компактан, изразитије дијалекатске границе од њега су удаљене (сем, може

¹ Ауторка је у радној верзији рукописа тих карата имала много више, али је за ову прилику извршила њихову селекцију и задржала само оне које се распоређују у, мање или више, компактним ареалима или оне на којима се показује однос међу неким конкурентним лексемама (кб: *димњак* ~ *оцак* или к22: *йейља* ~ *ручка* ~ *уво* ‘дршка на лонцу, шерпи’). Смисао карата другог типа може се, међутим, донекле релативизовати будући да лексеме које су на њима представљене понекад могу имати и посебну „социолингвистичку перспективу“ будући да покоја од њих може бити „старија и обичнија“ од оне која се са њом паралелно појављује.

бити, у прекосавском појасу Посавине), његова су фонетска обележја устаљена, покоји облички архаизми, како изгледа, уклоњени су, преглед синтаксичких особености треба очекивати тек од даљих истраживања. Научни напор Дијане Црњак пружа нам, међутим, основу и за покоју општију опсервацију о распореду неких лексичко-семантичких појединости и њихових ареала и на тако ограниченом сегменту дијалекатског простора.

Познато је да се изоглосе, или појединачно или у сноповима, на јужнословенском простору најчешће распоређују правцем СИ/ЈЗ, а будући да се пред нама налази доста појединости које на такав распоред указују, извесније је да ће се на њих пре моћи гледати као на елементе новог развоја него као на реликт старих односа. Прегледаћемо овде неке појаве које нам доносе истраживања Д. Црњак, а међу њима највише је управо таквих које имају назначени правац простирања.

Истраживани терен пресечен је на два, практично — компактна, ареала, на којима се као ознака за 'љевкасти врх ибрика' срећу лексеме *лијевак* на СЗ и *иљак* на ЈИ (уз *кљун*, у неколико разбацаних пунктова — к21), а сличан распоред има и *лијевак* према *шашијер* (к42).

Исти правац простирања, али без подударана у појединостима, имају и лексеме *илаџа* и *џаџа/џашаф/чашаф* (к37), *музара/музењак* 'дрвени суд за мужу, музлица' према *дижва/дижма* (к27), *пор[а]* 'цијев на штедњаку, кроз коју пролази дим у димњак' према *дуда*, *димњак*, *чунак* (к18), *шашавци*, *шашовци*, *шашовац* 'дрвени плафон' према *шаван* (и спорадично *шишеџ* — к2), *џодрожњача/џодрожница* 'грета по средини куће, паралелна са вјенчаницама' према *окургача* (к5), *џржањ/џржун* 'направа за пржење кафе' према *долаџ* (к23), *кочак* 'спремиште за кукуруз у клипу' према *кошана* (уз спорадично *курузана* — к52), *буца* 'сватовска чутура' према *буклија* и *џоска* (к34), *грударица/грудњача* 'крпа за замотавање сира' предвојила је компактне ареале лексеме *замоџача* на СЗ и ЈИ (к29), *брид* 'оштрица косе' према *џица* (уз спорадично *ошџрац/ошџрило* — к63).

Правац СИ/ЈЗ, истина са знатно скраћеним ареалом, имају и лексеме *гладарица* 'брус за оштрење косе' према доминантном *брус* и спорадичним *балегија*, *белегија*, *ошџрило* (к65), *сџуџа* 'метална посуда у којој се туца шећер' према доследном *аван* (к39), *смуђинар(к)а* 'дрвена посуда за помије' према *кабо*, *каблина*, *шкраџ* (к36), *џрмаљ* 'крпа за прање посуђа' према *судоџе(р)а* (к35).

На покојој карти уочавају се и пространи и компактни ареали, а међу њима најизразитија је она на којој је представљена реалија 'низак округао сто': на СЗ *синија*, на Ј/ЈЗ *соџра* и на И, помало неочекивано, *сџолица* (к14); реалија 'лопатица за прибијање жара уз зидове

пећи' на СИ означена је лексемом *вайраљ* (у два пункта паралелно са *ожег*), а на свему је осталом терену једино *маша* (к16); сличан ареал има и лексема *грабљ(иц)е* 'повијен прут који се везује канапом за пету косе, да би се боље слагали откоси', према доминантном *квачак, квачица* на свему осталом терену (к64).

Лексема *дуда* 'цијев на штедњаку, кроз коју дим пролази у димњаку' има простран западни ареал и обухвата ЛП сем покојег пункта на југу (к18), а са њим је скоро подударан и ареал лексеме *кошана* 'објекат за смјештај кукуруза у клипу' (к52) као и већ помињани *долай*, према *џржањ, џржун* (к23), док је незнатно сужен ареал лексеме *жлика* 'мала кашика' (к25).

Пространије ареале по правцу север–југ има неколико лексема: *ћуи* 'земљани суд за воду са ширим грлом' доследно је на северу док је на југу *џејар, џехар* (к30); *цједиљка, цједило* 'рупичаста посуда за цијећење тијеста', на северу, наспрот лексеми *ћевћир*, на југу (к41); *чирјак* 'сталак за свијећу', на северу, према *свијећњак*, на југу (к45); *џушница* 'кућица за сушење меса', на северу, према *сушана, сушница*, на југу (к62).² Највећи северни ареал има лексема *џор* 'просторија за јагањце' док је *џриџор(ак)* на југу сведен на само седам пунктова (к55). С друге стране, на југу и западу редовно је *шајер* 'просторија за сијено' према *сјењак, шџагаљ, шџагер* (уз спорадично *џаван* — к53), а са нешто дифузним ареалима и *кандило, маслењача* 'свјетилка на маст или уље' према *жижак* (к44).

Када говоримо о успостављању дијалекатских граница, а тиме и о распореду изоглоса, треба рећи да су у томе одлучну улогу имале дуге и стабилне политичке границе, а оне природне само у случајевима када су биле удружене са неким етнојезичким специфичностима. Због тога је, за нашу тему, разумљиво да Врбас није могао имати ниједно од тих обележја, па је извесно да се он само условно може сматрати говорном границом између области које је својим током предвојио. Примећује се, наиме, да се тек покоја лексичка појединост простира до Врбаса, али само две од њих прекривају сву Жупу (*буца* 'сватовска чутура' и *кочак* 'објекат за смјештај кукуруза у клипу'), таквих које би се ограничавале на све ЛП нема, а подоста је оних којима је ареал ограничен само на неке зоне у Ж и знатно мање оних које се простиру само на ЛП. Међу онима првим овде помињемо следе-

² На тој карти Д. Црњак омашком је истим знаком представила две базе (*џуш-* и *суш-*) и зато разлика међу њима није графички одмах уочљива. На другом месту, међутим, различитим знацима представила је исту базу (*пре-врџ-* и **об-врџ-* — к67), али се тиме повећава само густина исте базе, што за, и иначе дифузан, распоред осталих лексичких појединости нема никаквог значаја.

ће: *сѝолица* 'низак, округао сто', *квачак*, *квачица* 'повијен прут који се везује канапом за пету косе, да би се боље слагали откоси', *ваѝраљ* 'жарач', *брид* 'оштрица косе', *гладарица* 'брус за оштрење косе') и можда још покоја. Тим би се лексемама могле прикључити и оне које се срећу једино у п. 22, 23 и 25 и најчешће се издвајају из прилика у осталом делу Жупе: *ѝодројница* (к5), *ѝолица* 'отворена полица за одлагање суђа' (к15), *задно* 'даска којом се притишће сир у каци' (к28), *кабо* 'дрвена канта на бунару' (к31), *врешето* 'рупичаста посуда за цијеђење тијеста' (к41), *авлија* 'ограда од дасака' (к47), *косница* 'ограда од летвица' (к48), *сѝруга* 'мјесто гдје се прелази преко ограде' (к50), *драбине* 'јасле за коње' (к56), *ѝурњак* 'ограђен простор за живину' (к57), *басамаке* 'летвице на дрвећу на којима спава живина' (к58). Тим се пунктовима понекад прикључује и покоји суседни, најчешће 17 и 18 и спорадично 16 и 24: *димњак* 'цијев на штедњаку, кроз коју пролази дим у димњак' (18), *кова/кофа* 'мањи метални суд за хватање воде' (к32), *ѝрмаљ* 'крпа за прање посуђа' (к35), *смуѝинар(к)а* 'дрвена посуда за помије' (к36), *сѝуѝа* 'метална посуда у којој се туца шећер' (к39). Логична је претпоставка Д. Црњак да се ти пунктови могу показати као продужетак ареала из суседних (северо)источних говора.

На другој страни, рекосмо, ЛП мање је обележено посебно компактним ареалима и показује се да се та зона карактерише тек покојим ширим ареалом појединачних лексема. На пример: *ѝаван* 'дрвени плафон' (к2), *округача* 'греда по средини куће, паралелна са вјенчаницама' (к5), *синија* 'низак, округао сто' (к14), *дуда* 'цијев на штедњаку, кроз коју пролази дим у димњак' (к18), *долай* 'направа за пржење кафе' (к23), *ѝлика* 'мала кашика' (к25), *буклија* и *ѝлоска* 'сватовска чутура' (к34), *кошана* 'објекат за смјештај кукуруза у клипу' (к52). На свим осталим картама прилике у ЛП, на различите начине, укрштају се са онима у Ж, при чему су таква прожимања обична на свим деловима истраживаног простора.

Све појединости које смо овде поменули показују да Врбас не представља јасну границу између зона које је предвојио, али ако се за њега ипак везује покоја лексичка појединост из лексичкосемантичког поља о коме говоримо, ваља очекивати да ће истраживања других лексичко-семантичких система и даље ширити број таквих изолекса и указати на то да ће, макар до извесне мере, Врбас ипак представљати препреку преко које се многе изолексе неће проширити.

Истраживања Дијане Црњак пружају могућности и за још коју општију напомену.

Ми смо овде на картама углавном пратили распоред појединих лексичких база у Ж и ЛП, али ваља рећи да драгоцене податке налази-

мо и на картама које нисмо поменули, као и у речнику — у коме су лексикографски коректно сведени сви ауторкини налази. Уз напомену да се међу 1.900 забележених речи налази и много таквих које у нашим великим речницима досад нису забележене, као и нових значења оних које се у њима налазе, посебно ваља нагласити да међу њима има и таквих које се срећу не само у различитим зонама српскога дијалекатског простора него и по великом делу карпато-балканског ареала. Поменимо само неке: *бајџа* 'мала трошна кућа', *сџруга* 'мјесто гдје се прелази преко оgrade', *драбине* 'јасле за коње', *ѿр[иј]елаз* 'два коца с даском за прелазак преко оgrade' итд. Са сличним гласовним склопом и истим или блиским значењима, те су основе познате и по великом делу карпатског ареала (*рајта*, *стру[n]га*, *драбина*, *регелаз* и сл.³). Њима би се, међутим, могле прикључити и многе друге, при чему понекад могу бити занимљиве и оне „најобичније“, на пример — *кућа*. Та реч, наиме, може на карпато-балканском ареалу имати десетак значења (**куца*, ОКДА 1, к2), али међу њима нема онога које Д. Црњак бележи у својима крајњим североисточним пунктовима — 'оквир око бунара'; карпатске паралеле имају и основе *сљеме*, *шљеме* према **s(V)lem(b)*- (ОКДА 1, к8), *ѿдвала(к)* „комад четвртастог дрвета које се подмеће испод каце“ према *pid'vałuna*, *pid'valina*, *pod'vala* 'дебела греда на темељу куће' (ОКДА 1, к4), али и многе друге (нпр.: *вајџра*, *вајџраљ*, *врећа*, *граћа*, *гужва*, *колиба*, *кошац*, *кош*, *кошара*, *љеса*, *обор*, *ожег*, *ѿерина*, *ѿод*, *ѿрозор* итд.). Тај лексички слој разносили су власи — сточари по свему балканском и карпатском ареалу и са тог становишта било би занимљиво истражити, рецимо, змијањску површ као доминантно сточарску област, на којој ваља очекивати да ће такве лексике бити много више, мада се и оно што је забележено у ЛП–Ж може сматрати, макар донекле, неочекиваним.

Књига о којој говоримо потврђује да је научни напор Дијане Црњак српској дијалектолошкој науци донео леп резултат, посебно због тога што ће он остати забележен као први прилог и лингвогеографском истраживању западних српских говора. Треба се, међутим, надаати да ће нас Катедра за српски језик Филозофског факултета у Бањој Луци и њени полетни млади сарадници ускоро обрадовати и новијим, и бољим, прилозима и учинити да од свог центра створе значајну српску лингвистичку адресу.

Нови Сад

Драгољуб Пејровић

³ Уп. *Обгцекарпатский диалектологический атлас*, вып. 1, Кишинев, 1989, карте 18, 22, 31, 41.